

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ ότι το βιβλίο της Ντάγκμαρ Χέρτζογκ, *Η σεξουαλικότητα στην Ευρώπη τον 20ό αιώνα: μια ιστορία*, είναι ένα από τα τριάντα της σειράς του περιώνυμου εκδοτικού οίκου Cambridge University Press με τίτλο «Νέες προσεγγίσεις στην ευρωπαϊκή ιστορία». Η σειρά αποτελείται από εγχειρίδια για προπτυχιακούς φοιτητές που αποσκοπούν να προσφέρουν υψηλού επιπέδου συνοπτικές επισκοπήσεις γραμμένες από επιφανείς ιστορικούς και αναφέρονται σε σημαντικά ζητήματα της ευρωπαϊκής ιστορίας για την περίοδο από την Αναγέννηση και μετά. Δίπλα σε κλασικούς τίτλους, όπως «Ο Διαφωτισμός» ή «Η Γαλλία και ο Μεγάλος Πόλεμος», εντάχθηκαν στη σειρά αυτή τα τελευταία χρόνια και νεωτερικές θεματικές, όπως «1989, μια παγκόσμια ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης» ή «Η Ευρώπη τη δεκαετία του '60» και φυσικά η ιστορία της σεξουαλικότητας. Αποτυπώνεται έτσι η ανανέωση τόσο της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας όσο και των προγραμμάτων σπουδών στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια με νέες θεματικές που έχουν ήδη να παρουσιάσουν πλούσια ιστοριογραφία. Οι συγγραφείς της σειράς οφείλουν να καλύψουν το θέμα τους σε συγκεκριμένο αριθμό σελίδων, με περιορισμένες σημειώσεις και να προσφέρουν συμπληρωματική βιβλιογραφία σε κάθε κεφάλαιο. Τα κείμενα είναι γραμμένα σε επιστημονική αλλά απλή γλώσσα, χωρίς πολλές θεωρητικές αναφορές και στηρίζονται τόσο σε υπάρχουσες μελέτες όσο και στην έρευνα του/της εκάστοτε συγγραφέα. Έχει ενδιαφέρον ότι στην ιστοσελίδα της σειράς μπορεί κανείς να δει πληροφορίες για την κυκλοφορία του κάθε τίτλου, π.χ. τη διάδοσή του και τους φορείς της (ευρύ κοινό ή ακαδημαϊκοί φορείς) και τη γεωγραφική του διάχυ-

ση.¹ Είναι σαφές ότι τα βιβλία αυτά απευθύνονται σε ένα ευρύ εγγράμματο κοινό, πέρα από τις πανεπιστημιακές αίθουσες.

Η αμερικανίδα ιστορικός Ντάγκμαρ Χέρτζογκ δεν επιλέχθηκε τυχαία για τη θεματική της σεξουαλικότητας. Εξειδικευμένη στην ιστορία της θρησκείας, της σεξουαλικότητας, της ψυχανάλυσης και του Ολοκαυτώματος, είχε ήδη στο ενεργητικό της δύο σημαντικά βιβλία στο θέμα αυτό: το *Σεξ μετά τον φασισμό: Μνήμη και ηθική στη Γερμανία του 20ού αιώνα* (2005) και *Το σεξ σε κρίση: Η νέα σεξουαλική επανάσταση και το μέλλον της αμερικανικής πολιτικής* (2008).² Το πρώτο συνιστά μια νέα ανάγνωση του ναζισμού και της θρησκείας όπως αποτυπώνεται στις πολιτικές χρήσεις του σεξ από τη δεκαετία του 1930 μέχρι εκείνη του 1980· ενώ το δεύτερο εξετάζει την πολιτική ισχύ των συντηρητικών ευαγγελιστών στις ΗΠΑ σήμερα υπό το πρίσμα των απόψεών τους για το σεξ. Η συγγραφέας, εκτός από πολλούς συλλογικούς τόμους και πλήθος επιστημονικά άρθρα που έχει δημοσιεύσει, πρόσθεσε πρόσφατα ακόμη δύο μονογραφίες στο ενεργητικό της, σχετικές με την ιστορία της σεξουαλικότητας: το *Ο Φρόιντ του Ψυχρού Πολέμου: Η ψυχανάλυση την εποχή των καταστροφών* (2016) και το *Ξεμαθαίνοντας την ευγονική: Σεξουαλικότητα, αναπαραγωγή και αναπηρία στη μεταναζιστική Ευρώπη* (2018).³ Στο πρώτο καταγράφει τις μεταπολεμικές διαμάχες γύρω από την κληρονομιά της ψυχανάλυσης και των φροϊδικών αντιλήψεων για τη σεξουαλικότητα, ενώ στο δεύτερο διερευνά μεταπολεμικές διεκδικήσεις από τη μια για το δικαίωμα στην έκτρωση και από την άλλη για το δικαίωμα στη ζωή των ανάπηρων ατόμων, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις με βάση τις ευγονικές παρακαταθήκες της προπολεμικής και της ναζιστικής περιόδου.⁴

1. Για τη σειρά, τους τίτλους, τους συγγραφείς και τη διάχυση του κάθε βιβλίου, βλ. <https://www.cambridge.org/core/series/new-approaches-to-european-history/5970C54B7CC68CBDC5A43DADA8405914#> (τελευταία πρόσβαση 06.04.2021).

2. *Sex after Fascism: Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*, Princeton University Press, 2005· *Sex in Crisis: The New Sexual Revolution and the Future of American Politics*, Basic Books, 2008.

3. *Cold War Freud: Psychoanalysis in an Age of Catastrophes*, Cambridge University Press, 2016· *Unlearning Eugenics: Sexuality, Reproduction, and Disability in Post-Nazi Europe*, University of Wisconsin Press, 2018.

4. Για τις μονογραφίες και τους συλλογικούς τόμους της Ντάγκμαρ Χέρτζογκ, βλ. <https://www.gc.cuny.edu/Faculty/Core-Bios/Dagmar-Herzog> (τελευταία πρόσβαση 06.04.2021).

Στο βιβλίο *Η σεξουαλικότητα στην Ευρώπη τον 20ό αιώνα: μια ιστορία* (2011) οι χρονικές τομές των πέντε κεφαλαίων είναι σχηματικές. Προσδιορίζουν κυρίως κεντρικά ζητήματα γύρω από τα οποία αναπτύσσονται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο δημόσιοι λόγοι, κοινωνικά κινήματα και κρατικές πολιτικές: οι ανασημασιοδοτήσεις της πορνείας, της ομοφυλοφιλίας, της αντισύλληψης και οι ευγονικές παρακαταθήκες πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο· η αυξανόμενη κρατική παρέμβαση στον ιδιωτικό χώρο σε δημοκρατικά και αυταρχικά καθεστώτα τη μακρά περίοδο μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου· ο νεοσυντηρητισμός της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου μετά τη μαζική βία των παγκόσμιων συρράξεων· οι αμφίσημες φιλελευθεροποιήσεις των χρόνων 1960-1980· και το σεξ μετά το AIDS στη νέα Ευρώπη στο γύρισμα από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Η συγγραφέας διερευνά επίσης πώς οι παραπάνω δημόσιες εκδηλώσεις επιδρούν σε ευρύτερες αντιλήψεις και στάσεις απέναντι στο σεξ, αλλά η πτυχή αυτή είναι δευτερεύουσα στη μελέτη της. Η έμφαση είναι στις δημόσιες διαστάσεις του σεξ. Το κείμενο είναι πυκνό, αλλά γλαφυρό, συνοδεύεται από πολλές εξαιρετικά χρήσιμες εικόνες και συνδέει τις γενικές εξηγήσεις με συγκεκριμένα παραδείγματα.

Βασική θέση του βιβλίου είναι ότι η ιστορία της σεξουαλικότητας στον ευρωπαϊκό 20ό αιώνα καθόλου δεν είναι μια ιστορία σταδιακής φιλελευθεροποίησης του σεξ, όπως συχνά υποστηρίζεται. Αντίθετα, είναι μια σύνθετη διαδρομή με πολλάπισωγυρίσματα και επισφαλείς κατακτήσεις, πολύ διαφορετική κατά χώρα, τάξη και φύλο, που προσδιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την εκάστοτε πολιτική συγκυρία. Η Χέρτζογκ αναδεικνύει πώς η σεξουαλική επιθυμία έγινε κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα πολιτικό ζήτημα στην Ευρώπη, τόσο ως προς τις ομάδες που διεκδίκησαν δικαιώματα γύρω από αυτήν όσο και ως προς τις κοινωνικές ανησυχίες και τις πολιτικές παρεμβάσεις σε ζητήματα σχετικά με αυτήν. Όμως ο συνήθης χαρακτηρισμός «αιώνας του σεξ» για τον 20ό αιώνα μπορεί να είναι ιδιαίτερα παραπλανητικός. Είναι γεγονός ότι ο 20ός αιώνας συνδέθηκε με κινήματα για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, όπως αυτά για την αποποινικοποίηση της έκτρωσης και της ομοφυλοφιλίας, ή με πειραματισμούς σε σεξουαλικές ελευθερίες. Ωστόσο μεγάλο μέρος του αφορά εξίσου περιόδους βίαιων κρατικών παρεμβάσεων στο πεδίο των οικείων σχέσεων και σκληρής καταπίεσης σεξουαλικών μειονοτήτων. Στην πιο ακραία τους μορφή οι παρεμβάσεις αυτές ταυτίζονται με την περίοδο του φασισμού και του ναζισμού. Όμως και

αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από αμφισημία ως προς τη στάση απέναντι στο σεξ. Βασική θέση της Χέρτζογκ, που στηρίζεται και στην προηγούμενη δουλειά της, είναι ότι αν ο φασισμός και ο ναζισμός υπήρξαν καταστροφικοί και απάνθρωποι για τμήματα του πληθυσμού που τα θεωρούσαν «ανεπιθύμητα» και τα κατέτασσαν στους «υπανθρώπους» (Εβραίοι, ομοφυλόφιλοι, Σίντι και Ρομά, κομμουνιστές, Σλάβοι κ.ά.), ταυτόχρονα προωθούσαν σεξουαλικές ελευθερίες για τους πληθυσμούς τους οποίους ήθελαν να προσεταιριστούν ιδεολογικά· επίσης, ότι τα καθεστώτα αυτά καλλιεργούσαν την ταύτιση της σεξουαλικής ηδονής με την άσκηση της βίας, όπως στους μαζικούς βιασμούς και άλλες μορφές σεξουαλικής βίας και εκμετάλλευσης σε κατακτημένους πληθυσμούς. Η αμφισημία αυτή, υποστηρίζει η συγγραφέας, είχε βαθιά διαμορφωτική και μακρόχρονη επίδραση στη σεξουαλική ιστορία της Ευρώπης μεταπολεμικά.

Όπως και να έχει, το βιβλίο δείχνει καθαρά ότι το σεξ σημαίνει πολύ διαφορετικά πράγματα για τους ανθρώπους, ανάλογα με πολλαπλές παραμέτρους — φύλο, φυλή, τάξη, ηλικία, χώρο, χώρα, πολιτική τοποθέτηση, σεξουαλικό προσανατολισμό κτλ. Πρόκειται εντέλει για σύνθετη δραστηριότητα, κεντρική για την ταυτότητά μας, με τις σκοτεινές της πλευρές και τις πολυσημίες της, άρρηκτα συνδεδεμένη με σχέσεις εξουσίας, λόγου χάρη με τη θρησκεία, την οικονομία και το πολιτικό καθεστώς, αλλά και με τη δική της αυτόνομη δυναμική που συνδέει ποικιλόμορφα την ηδονή με την εξουσία.

Επειδή το βιβλίο απευθύνεται σε αγγλόφωνο φοιτητικό κοινό, η συμπληρωματική βιβλιογραφία που ακολουθεί κάθε κεφάλαιο είναι μόνο σε αυτή τη γλώσσα. Σε αυτήν εξάλλου έχουν γραφτεί —ή και μεταφραστεί— οι μελέτες που άσκησαν τη σημαντικότερη επίδραση στο ραγδαία αναπτυσσόμενο τα τελευταία χρόνια διεθνές πεδίο της ιστορίας της σεξουαλικότητας. Βέβαια το βιβλίο αναφέρεται σε πολύ περισσότερες χώρες από τις συνήθεις τρεις-τέσσερις μεγάλες δυτικοευρωπαϊκές που ταυτίζονται συχνά με την «Ευρώπη». Όμως οι αναφορές στην Ελλάδα είναι ελάχιστες και αφορούν αποκλειστικά κάποια στοιχεία που εμφανίζεται από κοινού με άλλες μεσογειακές χώρες.

Έτσι κι αλλιώς, στα καθ' ημάς η έρευνα στην ιστορία της σεξουαλικότητας είναι ακόμα περιορισμένη, αν και τελευταία αναπτύσσεται ραγδαία. Όπως έχουν δείξει πρόσφατα η Δήμητρα Βασιλειάδου και η Γλαύκη Γκότση, η ελληνική ιστοριογραφία για τη σεξουαλικότητα, μο-

λονότι αποσπασματική ως προς τις θεματικές και τις χρονικές της αναφορές, συνομιλεί συχνά με την αντίστοιχη διεθνή ιστοριογραφία, αλλά και με επεξεργασίες που έχουν κάνει έλληνες επιστήμονες σε άλλα γνωστικά πεδία, όπως η λογοτεχνία, η κοινωνική ανθρωπολογία, η γλωσσολογία κ.λπ.⁵ Από αυτά που γνωρίζουμε πάντως, μοιάζει η ελληνική περίπτωση να διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από την αφήγηση του βιβλίου. Ένας παράγοντας γι' αυτό είναι φυσικά η έλλειψη ιστορικής έρευνας σε πολλές από τις θεματικές που καλύπτει στα πέντε κεφάλαιά του. Για πολλά ζητήματα στα οποία αναφέρεται η Χέρτζογκ απλά δεν γνωρίζουμε τι συμβαίνει εδώ. Όμως ένα άλλο και ίσως σημαντικότερο είναι οι διαφορετικές χρονικότητες στις διεκδικήσεις, τις δημόσιες συζητήσεις και τις θεσμικές παρεμβάσεις για το σεξ στην Ελλάδα.

Ας δούμε τι σημαίνει αυτό μέσα από τις θεματικές του Πρώτου Κεφαλαίου, που ιχνηλατεί τα δημόσια ζητήματα γύρω από το σεξ μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁶ Ενώ η Χέρτζογκ αναφέρει ότι η ερωτικοποίηση του γαμήλιου σεξ και ο διαχωρισμός του από την αναπαραγωγή μοιάζουν να τίθενται από τους ευρωπαίους γιατρούς ήδη από τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα φαίνεται ότι αυτό θα γίνει αργότερα. Μολονότι συναντάμε αναφορές ήδη από τον Μεσοπόλεμο, αυτές θα συστηματοποιηθούν στα κείμενα των σεξολόγων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁷ Δεν έχουμε επίσης στην Ελλάδα πριν από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 κινήματα για τη διεκδίκηση της έκτρωσης και της αντισύλληψης, που εμφανίζονται αλλού πολύ νωρίτερα, ενώ μόλις πρόσφατα η ιστορική έρευνα στράφηκε στις πρακτικές και τις αντιλήψεις γύρω από το ζήτημα αυτό τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις.⁸ Από την άλλη, μολονότι γνωρίζουμε ότι οι ανησυχίες για την πορνεία και τη σύνδεσή της με τη διάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων εκδηλώνεται και στην Ελλάδα από τον 19ο αιώνα, για τον 20ό δεν διαθέτουμε ακόμη μια

5. Δήμητρα Βασιλειάδου και Γλαύκη Γκότση, «Κοιτάζοντας πιο κοντά. Η σεξουαλικότητα στην εγχώρια έρευνα και βιβλιογραφία», στο Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2020, 24-29.

6. Οι παραπομπές που ακολουθούν είναι ενδεικτικές.

7. Efi Avdela, Kostis Gotsinas, Despo Kritsotaki και Dimitra Vassiliadou, «From Virginity to Orgasm: Marriage and Sexuality in Twentieth-century Greece», *Journal of Family History* 45, τχ. 3 (2020), 315-333.

8. Πρόσφατα: Violetta Hionidou, *Abortion and Contraception in Modern Greece, 1930-1967: Medicine, Sexuality and Popular Culture*, Palgrave Macmillan, 2020.

συστηματική ιστορική έρευνα στο σύνολο της χώρας και σε μεγάλο χρονικό εύρος, και οι γνώσεις μας παραμένουν εξαιρετικά αποσπασματικές.⁹ Πάντως, κατά τον Μεσοπόλεμο, το ζήτημα του διακανονισμού της πορνείας και των αφροδίσιων νοσημάτων συζητιέται ευρύτατα, με ορισμένες φεμινιστικές οργανώσεις να ζητούν ρητά τη μεταρρύθμιση του νομοθετικού πλαισίου.¹⁰ Αλλού την κατάργηση αυτή διεκδικούν πολύ νωρίτερα κινήματα που συνδέονται με αυτό που η Χέρτζογκ αποκαλεί «κίνημα ηθικής αγνότητας». Ούτε μπορούμε να μιλήσουμε στην Ελλάδα για αντιπαράθεσεις γύρω από σεξουαλικά ζητήματα, π.χ. ανάμεσα στο κίνημα ηθικής αγνότητας και το κίνημα ενάντια στη διπλή ηθική (τα διαφορετικά κριτήρια ηθικής ευπρέπειας για άντρες και γυναίκες), που η Χέρτζογκ τοποθετεί στο γύρισμα του αιώνα αλλού και που θεωρεί προοίμιο σεξουαλικών μεταρρυθμίσεων. Μόνο οι μεσοπολεμικές φεμινιστικές οργανώσεις καταγγέλλουν στην Ελλάδα τη διπλή ηθική. Από την άλλη, ενώ διαθέτουμε και εδώ πρώιμες ιατρικές παρεμβάσεις ενάντια στον αυνανισμό,¹¹ η ιατρική σεξουαλική έρευνα και τα αιτήματα για νομοθετικές μεταρρυθμίσεις σε ζητήματα σχετικά με το σεξ, όπως π.χ. η ομοφυλοφιλία, παραμένουν στην Ελλάδα σχεδόν ανύπαρκτα μέχρι το δεύτερο μισό του αιώνα. Έτσι κι αλλιώς η σχετική έρευνα μόλις έχει αρχί-

9. Ενδεικτικά για τον 20ό αιώνα: Pothiti Hantzaroula, «Prostitution in Athens», στο J. M. Chaumaunt, M. Rodríguez García και P. Servais (επιμ.), *Trafficking in Women 1924-1926. The Paul Kinsie Reports for the League of Nations*, τ. 2, U.N. Publications, 2017, 20-25· Αναστάσιος Τζίτζικος, «Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα», Διπλωματική εργασία ειδίκευσης, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2013· Stratos N. Dordanas, «“Common women” or “women of free morals”: the suppression of prostitution in post-war Thessaloniki (1945-1955)», *Byzantine and Modern Greek Studies* 35, τχ. 2 (2011), 212-232· Κώστας Κατσάπης, «Νεαρές εκδιδόμενες κοπέλες στην Αθήνα του '60: στοιχεία κοινωνικής ιστορίας για δυστυχείς υπάργξεις», στο βιβλίο του Οι απείθαρχοι: Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναιδείας τη μεταπολεμική περίοδο, Οκτώ, Αθήνα 2018, 147-182.

10. Βλ. για τη σχετική μεσοπολεμική συζήτηση, Βασιλική Θεοδώρου και Χρήστος Λούκος, «“Οικεία βουλήσει και καθ’ υπόδειξιν προσελθούσες”. Από τα μητρώα ασθενών του Νοσοκομείου Συγγρού στις σεξουαλικές συμπεριφορές ανδρών και γυναικών τη δεκαετία του 1930», στο Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση (επιμ.), *ό.π.*, 37-58.

11. Βλ. Κωστής Γκοτσίνας, «“Μήπως γιατρέ είμαι ανώμαλος τύπος;”: Οι μεταβαλλόμενοι επιστημονικοί λόγοι για τον αυνανισμό και οι προσλήψεις τους στην Ελλάδα (1900-1970)», στο Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση (επιμ.), *ό.π.*, 59-80.

σει.¹² Τέλος, για να αναφερθώ στις τελευταίες θεματικές αυτού του πρώτου κεφαλαίου, στην Ελλάδα ο σεξουαλικός ακτιβισμός είναι ανύπαρκτος μέχρι πολύ αργά στον 20ό αιώνα, τα σεξουαλικά σκάνδαλα δεν πήραν ποτέ πολύ μεγάλη δημοσιότητα, από όσο γνωρίζουμε, ενώ άλλου σηματοδότησαν καμπάνιες για την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου, κυρίως ως προς την ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας· τέλος, ανασηματοδοτήσεις των σεξουαλικών ταυτοτήτων ενδεχομένως να συναντάμε μόνο στο πλαίσιο μιας μικρής ομάδας λογοτεχνών και διανοουμένων στις αρχές του αιώνα.¹³

Δεν θα συνεχίσω αυτή την άσκηση. Όμως αν δείχνει κάτι, δεν είναι ασφαλώς ότι η Ελλάδα αποτελεί, υποτίθεται, «ιδιαιτέρη περίπτωση». Αντίθετα, δείχνει ότι το περιεχόμενο της «Ευρώπης» που επικαλείται ο τίτλος του βιβλίου δεν είναι ούτε προφανές ούτε πλήρες. Όπως σημειώνουν και οι περισσότεροι/ες από τους/τις ιστορικούς που συμμετείχαν στη συζήτηση για το βιβλίο της Χέρτζογκ στην *Contemporary European History* δύο χρόνια μετά την έκδοσή του, το πιο αμφιλεγόμενο ερώτημα που θέτει η ανάγνωση της μελέτης της είναι κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για κοινό ευρωπαϊκό σεξουαλικό πολιτισμό ή καν για κοινές ευρωπαϊκές πολιτισμικές προσεγγίσεις σε σεξουαλικά ζητήματα στο πεδίο των δημόσιων λόγων, της πολιτικής, των θεσμών και των κοινωνικών πρακτικών και αντιλήψεων.¹⁴

Το ζήτημα αυτό υπογραμμίζει τις δυσκολίες που συνδέονται με την ευρωπαϊκή ιστορία, ακόμη και όταν οι ιστορικοί προσπαθούν συστηματικά να υπερβούν το στενό πλαίσιο του μικρού πυρήνα των μεγαλύτε-

12. Βλ. συμβολές στους δύο πρόσφατους τόμους: Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη και Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί: αναπααραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Gutenberg, Αθήνα 2019, 152-169 και Δ. Βασιλειάδου και Γλ. Γκότση (επιμ.), *ό.π.*· επίσης Kostas Yannakopoulos, “‘Naked Piazza’: Male (Homo)sexualities, Masculinities and Consumer Cultures in Greece since the 1960s”, στο K. Kornetis, E. Kotsovoli και N. Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the Long 1960s*, Bloomsbury, 2016, 173-189.

13. Βλ. αναφορές στο Β. Θεοδώρου και Χ. Λούκος, *ό.π.*, 57 και Δ. Παπανικολάου, «Σαν κι εμένα καμωμένοι»: Ο ομοφυλόφιλος Καβάφης και η ποιητική της σεξουαλικότητας, Πατάκης, Αθήνα 2014.

14. Βλ. «Forum: Dagmar Herzog's *Sexuality in Europe*», *Contemporary European History* 22, τχ. 2 (2013), 275-317, με συμμετοχή των Jeffrey Weeks, Franz X. Eder, Dan Healey, Victoria Harris, και απάντηση της Dagmar Hertzog.

ρων δυτικοευρωπαϊκών χωρών, όπως γίνεται και στη μελέτη που μας ενδιαφέρει. Σε κάθε περίπτωση, η παραπάνω επισήμανση δεν αναιρεί την πρωτοτυπία του βιβλίου της Ντάγκμαρ Χέρτζογκ, το εντυπωσιακό εύρος των θεμάτων που πραγματεύεται, τις πλούσιες αναφορές «εθνικών» παραδειγμάτων και την οξυδέρκεια των αναλύσεων και των ερμηνειών του. Η μετάφρασή του είναι σημαντική προσθήκη στην ιστοριογραφία για τη σεξουαλικότητα, ισχνή ακόμη στα ελληνικά. Ελάχιστες εξάλλου είναι ακόμα οι σχετικές μεταφράσεις.¹⁵ Γι' αυτό είναι δύσκολο να σχεδιάσει κανείς ένα πανεπιστημιακό μάθημα στη νεότερη ιστορία της σεξουαλικότητας. Από την άποψη αυτή, το βιβλίο της Ντάγκμαρ Χέρτζογκ καλύπτει ένα σημαντικό κενό και προσφέρει ένα εύληπτο, ευσύνοπτο και συναρπαστικό αφήγημα. Είμαστε περήφανες που η έκδοσή του προστίθεται στη σειρά «Ιστορία του φύλου».

Έφη Αβδελά

15. Με κάθε επιφύλαξη, με εξαίρεση φυσικά τους τέσσερις τόμους της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* του Michel Foucault και ενδεχομένως κάποια ευάριθμα άρθρα, μπόρεσα να ανιχνεύσω μόνο τον πολύ καλό συλλογικό τόμο Philippa Levine (επιμ.), *Φύλο και Αυτοκρατορία*, μτφρ. Μαρίνα Ελευθεριάδου, επιστ. επιμ. Άννα Καρακατσούλη, Πεδίο, Αθήνα 2016.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο 20ός ΑΙΩΝΑΣ χαρακτηρίζεται συχνά «αιώνας του σεξ» και πολλές φορές θεωρείται εποχή κατά την οποία τα σεξουαλικά ήθη και οι συμπεριφορές φιλελευθεροποιούνται σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό. Ποικίλες είναι οι αιτίες που οδήγησαν εύλογα πολλούς παρατηρητές και παρατηρήτριες να αντιληφθούν εκ των υστέρων τον 20ό αιώνα κατ' αυτόν τον τρόπο: μεταξύ άλλων, η αυξανόμενη διαθεσιμότητα των αντισυλληπτικών μέσων και η σταδιακή βελτίωσή τους· η προοδευτική αναγνώριση των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων· η αυξανόμενη αποδοχή του σεξ πριν από τον γάμο, αλλά και η ενισχυόμενη σπουδαιότητα που του αποδόθηκε στο πλαίσιο του γάμου· τέλος, γενικότερα η ολοένα πιο ηχηρή εξύμνηση της σεξουαλικής απόλαυσης, παράλληλα βέβαια με την ολοένα πιο διάχυτη υποκίνηση του πόθου με τη διαφήμιση και την πορνογραφία, καθώς και ο καταϊγισμός συμβουλών για την ενίσχυση του πάθους στο σεξ μεταξύ συντρόφων. Επιπλέον, η ίδια άποψη στοιχειοθετείται με τη χαλάρωση των εκκλησιαστικών διδαχών για το σεξ, ιδίως από τη δεκαετία του 1930 μέχρι τη δεκαετία του 1960 (όπως επίσης, ασφαλώς, με την αυξανόμενη αδιαφορία του κόσμου για τις εκκλησιαστικές διδαχές σε ολόκληρο τον 20ό αιώνα) ή με την ολοένα μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στην ανάγκη να καταπολεμηθούν η σεξουαλική βία και ο καταναγκασμός, καθώς και με τη μεγαλύτερη εκτίμηση την οποία απολαμβάνει ο σεξουαλικός αυτοπροσδιορισμός των γυναικών, όπως τον πρότειναν τα γυναικεία κινήματα από τη δεκαετία του 1970 μέχρι τη δεκαετία του 1990.

Ωστόσο, προβάλλοντας αποκλειστικά το αφήγημα της σταδιακής προόδου, είναι αδύνατον να κατανοήσουμε πόσο βαθιά σύνθετες

υπήρξαν οι σεξουαλικές πολιτικές του 20ού αιώνα στην Ευρώπη. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να εξετάσουμε διεξοδικά τρία ζητήματα. Το πρώτο αφορά το επαναλαμβανόμενο φαινόμενο της οπισθοδρόμησης σε αντιδιαστολή με τη φιλελευθεροποίηση. Όπως αποδείχτηκε, στάθηκε αξιοσημείωτα δύσκολο να επιτευχθούν και να διατηρηθούν τα κέρδη της φιλελευθεροποίησης, ενώ για παρατεταμένα χρονικά διαστήματα μερικές από τις σημαντικότερες διαστάσεις των σεξουαλικών δικαιωμάτων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η πρόσβαση στην αντισύλληψη ή η νομιμοποίηση του ομοφυλοφιλικού σεξ, υπήρξαν στην πραγματικότητα εξαιρετικά ευάλωτες. Μερικές φορές η οπισθοδρόμηση ενορχηστρωνόταν από το κράτος – αυτό αναδεικνύεται με ενάργεια όταν εξετάζουμε τον εθνικοσοσιαλισμό στη Γερμανία και την Αυστρία, τον φασισμό στην Ιταλία, την Ισπανία ή την Πορτογαλία, και το σταλινισμό στη Σοβιετική Ένωση. Άλλοτε ο φορέας που καλλιεργούσε την οπισθοδρόμηση ήταν η εκκλησία. Πολύ συχνά, όμως, το ίδιο ίσχυε για ορισμένα λαϊκά κινήματα από τα κάτω. Επομένως, τα στοιχεία στα οποία οφείλεται η απήχηση του σεξουαλικού συντηρητισμού αποτελούν κομβικό ζήτημα για βαθύτερη μελέτη. Οι ποικίλες μορφές του σεξουαλικού συντηρητισμού και του νεοφονταμενταλισμού, που επανακάμπτουν με ανανεωμένη ορμή στους κόλπους του ευρωπαϊκού χριστιανισμού, του ιουδαϊσμού και του ισλάμ κατά τις αρχές του 21ου αιώνα υποδεικνύουν πόσο επίκαιρη και απαραίτητη είναι μια τέτοια διερεύνηση.

Εξίσου ουσιώδες είναι ένα δεύτερο ζήτημα, το οποίο σχετίζεται με τα προβλήματα που ενυπάρχουν συχνά σε ό,τι θεωρήθηκε προσπάθεια φιλελευθεροποίησης, σε συνδυασμό μάλιστα με αυτή καθαυτή τη δυσκολία που έχουμε μερικές φορές να ορίσουμε πώς θα ήταν μια κοινωνία αληθινά ελεύθερη στα θέματα της σεξουαλικότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις κοιτάζοντας στο παρελθόν μπορεί να δούμε φαινόμενα που οι άνθρωποι εκείνης της εποχής δεν μπόρεσαν ή δεν νοιάστηκαν να αντιληφθούν. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τον φρικτά επονεϊδίστο ρατσισμό σε βάρος των ανάπηρων και των έγχρωμων ανθρώπων, ο οποίος σε πολλές χώρες και σε μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την προώθηση των αντισυλληπτικών. Σε άλλες περιπτώσεις, κι εμείς δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε ζητήματα όπως η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση της σεξουαλικότητας στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Εί-

ναι άραγε απελευθερωτικές η σεξουαλικοποίηση των πωλήσεων και η πώληση του σεξ; Εδώ, όσοι άνθρωποι υπάρχουν, άλλες τόσες είναι και οι απαντήσεις, οπότε απαιτούνται πιο διαφοροποιημένες και στοχαστικές αποκρίσεις προκειμένου να γίνει σεβαστή η ποικιλομορφία των ανθρώπινων πόθων, ενώ παράλληλα θα αναγνωρίζονται οι μεταβολές τις οποίες επέφερε η εμπορευματοποίηση στις σεξουαλικές σχέσεις και στην ικανότητα των ανθρώπων να επιδιώξουν την ευτυχία (και να τη βρουν, ελπίζουμε), ό,τι κι αν σημαίνει για αυτούς. Άλλες φορές, όμως, σε περιπτώσεις όπως λόγου χάρη η πορνεία ή, ευρύτερα, τα στοιχεία που συνδέουν το σεξ με τον έρωτα (ή η απουσία τους), οι διαμάχες για το πώς θα οργανωθεί με τον καλύτερο τρόπο η σεξουαλική πολιτική δεν έχουν κοπάσει και αναμφίβολα θα συνεχιστούν στο μέλλον. Ως προς αυτό το σημείο, η ανασύνθεση των συγκρούσεων του παρελθόντος για τη σεξουαλικότητα μπορεί να βοηθήσει ανυπολόγιστα στην αναζωογόνηση της φαντασίας μας, ενώ ταυτόχρονα θα γίνουμε πιο μετριοπαθείς στις παραδοχές μας για το τι είναι «φυσικό» ή «καλύτερο».

Τρίτον, υπάρχει το συναφές ζήτημα των *αμφιθυμιών*. Το σεξ δεν κάνει πάντα ευτυχισμένους τους ανθρώπους. Εκτός από τις επανερχόμενες σκοτεινές όψεις της σεξουαλικότητας με τη μορφή του βιασμού, της κακοποίησης, της εκμετάλλευσης, του τραύματος και της παρενόχλησης, οι οποίες έχουν επίσης τη δική τους σημαντική ιστορία —αυτή αφορά τόσο το τι έκαναν οι άνθρωποι ο ένας σε βάρος του άλλου, όσο και τις εκστρατείες καταπολέμησης τέτοιων οδυνηρών φαινομένων και των συνθηκών που τα ευνοούν—, το συναινετικό σεξ ενδέχεται επίσης, σε τελική ανάλυση, να αποτελεί πεδίο αντιφατικών αισθημάτων.

Επιπλέον, το σεξ επιφορτίστηκε με τεράστια σημασία στο πέρας του 20ού αιώνα. Θεωρήθηκε ολοένα πιο κεντρικό στοιχείο της ατομικής ταυτότητας. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον έλεγχο της γονιμότητας και η επίτευξή του μετέβαλαν τις ετεροφυλοφιλικές εμπειρίες. Αυτό εντούτοις πολλές φορές συνέβη με αντιφατικό τρόπο, καθώς οι πρόσφατα αυξημένες προσδοκίες για ηδονή, ιδίως στην περίπτωση των γυναικών, και η προσδοκία ότι το σεξ θα αποσυνδεθεί από την αναπαραγωγή έρχονταν σε σύγκρουση με τις δυσκολίες και με τις μερικές φορές δυσάρεστες στρατηγικές αντισύλληψης. Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη επαγγελματοποίηση της έρευνας για το σεξ,

σε διαλεκτική αλληλεπίδραση με τις αυτοαναπαραστάσεις των σεξουαλικών μειονοτήτων, ενέτεινε την ενασχόληση με τα ζητήματα του σεξουαλικού προσανατολισμού. Οι καθημερινοί άνθρωποι ολοένα περισσότερο αντιλαμβάνονταν και αναπαριστούσαν τον εαυτό τους ως ον με σεξουαλική ταυτότητα, αλλά και ως ον με σεξουαλικά δικαιώματα – είτε πρόκειται για την ιδιωτικότητα ή για τη δημόσια προσοχή, για τη «φυσιολογική» λειτουργία ή για την παράβαση κανόνων που έχασαν τη νομιμοποίησή τους, για την ένταση της εμπειρίας ή την ασφάλεια από το βλαπτικό σεξ.

Τα σεξουαλικά ζητήματα, επίσης, αποκτούσαν ολοένα πιο προβληματικές πολιτικές διαστάσεις σε ολόκληρο τον 20ό αιώνα. Η σεξουαλικότητα αναδείχτηκε σε κομβικό στοιχείο των διαδικασιών της εκκοσμίκευσης και της θρησκευτικής ανανέωσης, σε βασική κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης και σε πεδίο ολοένα πιο έντονων διαπραγματεύσεων μεταξύ πολιτών και κυβερνήσεων στις αίθουσες των δικαστηρίων, στις σχολικές αίθουσες, στα στρατιωτικά πορνεία, στις προνοιακές κρατικές επιχορηγήσεις της μητρότητας και στις ιατρικές υπηρεσίες συμβουλευτικής για τον γάμο, ή και στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας στον δρόμο. Τα ερεθίσματα και οι κανονιστικές ρυθμίσεις, η απαγόρευση και η έκθεση, οι σχολαστικές αποσαφηνίσεις του κανόνα και οι εμμονικά διεξοδικές περιγραφές της παρέκκλισης, οι τάσεις για φιλελευθεροποίηση και καταστολή, σε συνδυασμούς που ανανεώνονταν διαρκώς, συνέβαλαν από κοινού ώστε οι συγκρούσεις για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας να έχουν σημαντικές συνέπειες για την πολιτική με όλη τη σημασία της λέξης.

Η αυξημένη πολιτική σημασία της σεξουαλικότητας σχετίζεται –δύσκολα το διατυπώνει κανείς αυτό, όμως έχει κομβική σημασία για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τα πράγματα– με ένα ακόμη στοιχείο της εγγενούς συνθετότητας που χαρακτηρίζει τα σεξουαλικά ζητήματα: τη διευρυνόμενη σύμπλεξή τους με όλα σχεδόν τα άλλα πεδία της ανθρώπινης ύπαρξης. Αρκεί να σκεφτούμε τον ζωτικό ρόλο που διαδραμάτισαν τα σεξουαλικά σκάνδαλα από τη δεκαετία του 1900 μέχρι τη δεκαετία του 1920 στο να εξελιχθεί η άγνοια των εφημερίδων σε φαινόμενο με μαζικό χαρακτήρα, που δεν περιοριζόταν μόνο σε μια ελίτ. (Άραγε, η ηδονοβλεψία αυτή καθαυτή είναι σεξουαλική πράξη;) Ή να αναλογιστούμε πόσο διαποτιζόταν από σεξουαλικούς υπαινιγμούς η αντισημιτική ρητορική και τον

ρόλο αυτής της σεξουαλικοποιημένης ρητορικής στην ηθική νομιμοποίηση των διώξεων εναντίον των Εβραίων κατά τις δεκαετίες του 1930 και του 1940. (Μήπως η βανανυσότητα διαθέτει μια λιβιδινική διάσταση;) Ή θα μπορούσαμε να στοχαστούμε πόσο αξεδιάλυτα συνυφασμένη ήταν η αντιπολεμική διαμαρτυρία με τις προσπάθειες για σεξουαλική απελευθέρωση στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. (Πώς να κατανοήσουμε τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, όταν τόσο πολλοί άνθρωποι πίστεψαν ειλικρινά ότι το να κάνουν συχνότερα έρωτα θα μπορούσε επίσης να αλλάξει βαθιά τον κόσμο προς το καλύτερο;) Σε αυτά και σε πολλά ακόμη παραδείγματα αναγνωρίζουμε πόσο φτωχό και ανεπαρκές είναι το θεωρητικό ιδίωμα και τα εννοιολογικά πλαίσια που διαθέτουμε. Ωστόσο, παρά την αοριστία και τη ρευστότητα των όρων, καθώς εξετάζουμε συνολικά τον 20ό αιώνα από την πλεονεκτική σκοπιά που προσφέρει ο 21ος, μπορούμε επίσης να αναγνωρίσουμε ότι κατά τη διάρκειά του απέκτησε μορφή μια ημισυνεκτική οντότητα —ένα σύνθετο πλέγμα σωματικών και συναισθηματικών παρορμήσεων και αισθητηριακών εντυπώσεων, πράξεων και ιδεωδών— η οποία κατοχυρώθηκε ως «σεξουαλικότητα» στο συλλογικό φανταστικό.

Το βιβλίο αυτό θα χρησιμοποιήσει τη θεματική της σεξουαλικότητας ως εστιακό πεδίο για να εμβαθύνει σε ευρύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι ιστορικοί. Μεταξύ άλλων, θα αναδείξει τα επιστημολογικά προβλήματα που τίθενται από αυτό το θέμα: Ποιες ακριβώς είναι οι σχέσεις ανάμεσα στις ιδεολογίες, τις κοινωνικές συνθήκες, τα σώματα και τα συναισθήματα; Πώς άλλαξαν στο πέρασμα του χρόνου; Πώς θα χρησιμοποιούσαμε τα εργαλεία της συγκριτικής ιστορίας, τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ εθνών (και διεθνικών περιοχών), αλλά επίσης τις διαφορές στο εσωτερικό των εθνών (τον αγροτικό χώρο σε αντιδιαστολή με τον αστικό, τη μεσαία τάξη σε αντιδιαστολή με την εργατική, τις ποικιλομορφίες της θρησκευτικής ευσέβειας και τις υποκοულτούρες) προκειμένου να απαντήσουμε πιο πειστικά στα δύσκολα ζητήματα της αιτιότητας, της περιοδολόγησης και της ερμηνείας; Πώς κλονίζονται οι παραδοχές μας για την ιστορία της σεξουαλικότητας στην Ευρώπη, όταν κατανοούμε πόσο αξεδιάλυτα συνδέεται με τις ιστορίες της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας και της αποαποικιοποίησης; Πώς γίνεται να αναλύσουμε πιο αποτελεσματικά τις διεθνικές ροές ανθρώπων και ιδεών;

Σε τελική ανάλυση, τι κινεί την ιστορική μεταβολή σε αυτή την επικράτεια, τη βαθύτατα προσωπική, η οποία υπόκειται ταυτόχρονα σε εξονυχιστικό δημόσιο έλεγχο; Είναι πρωτίστως οι δυνάμεις της αγοράς και η πρόοδος της τεχνολογίας, όπως υπέθεσαν πολλοί; Ή μήπως πρόκειται για κάτι φαινομενικά τόσο τετριμμένο όσο η ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των πολιτικών κομμάτων στο πλαίσιο της διακυβέρνησης των εθνών; Άραγε, οι νομοθετικές αλλαγές οφείλονται στις πιέσεις που ασκούν οι μεταβαλλόμενες αξίες του κόσμου ή μήπως συμβαίνει το αντίστροφο; Πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι ακτιβιστές και οι ακτιβίστριες ως άτομα ώστε να πυροδοτηθούν μετασχηματισμοί που άγγιξαν ολόκληρη την κοινωνία; Πόσο σημαντικά είναι τα κοινωνικά κινήματα; Ποιος είναι ο ρόλος της θρησκευτικής κατήχησης, των μεταβολών από γενιά σε γενιά, των πολέμων και της στρατιωτικής κατοχής;

Οι γνώσεις μας για την ιστορία της σεξουαλικότητας στην Ευρώπη τον 20ό αιώνα παραμένουν, βεβαίως, ημιτελείς. Οι μελέτες της σεξουαλικότητας χαρακτηρίζονται από εντυπωσιακή επινοητικότητα, καθώς αναζητούν νέες πηγές και αναπτύσσουν καινοτόμες στρατηγικές για την ανάγνωσή τους. Εμβάθυναν στα αστυνομικά και τα δικαστικά και τα στρατιωτικά αρχεία, σε ιατρικά κείμενα και κυριακάτικες κατηχήσεις, σε λαϊκά περιοδικά και κοινοβουλευτικές διαμάχες, σε ακτιβιστικά μανιφέστα και πρακτικά συνεδριάσεων, στην ιδιωτική αλληλογραφία και τα ημερολόγια, σε επιδημιολογικές και δημογραφικές στατιστικές και σε κοινωνιολογικές έρευνες, στη λογοτεχνία, τη μουσική και τις ταινίες. Επίσης, με τις μελέτες που αξιοποίησαν τις συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας και την εθνογραφική συμμετοχική παρατήρηση δημιουργήθηκε σημαντικός όγκος δεδομένων. Ωστόσο, ορισμένες χώρες μελετήθηκαν πολύ περισσότερο από άλλες: η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Δανία, η Σουηδία, η Ολλανδία και η Ελβετία, λόγου χάρη, ερευνήθηκαν πολύ πιο διεξοδικά από την Ιταλία, την Αυστρία, την Ιρλανδία ή τη Σοβιετική Ένωση, ενώ γνωρίζουμε περισσότερα για αυτές τις χώρες παρά για τη Σκωτία, τη Νορβηγία, το Βέλγιο, την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Ελλάδα, τη Ρουμανία, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία ή τη Γιουγκοσλαβία. Μερικές θεματικές επίσης μελετήθηκαν πολύ περισσότερο από άλλες. Όσο ειρωνικό κι αν είναι, σε πολλές περιπτώσεις μάθαμε περισσότερα για την ομοφυλοφιλία παρά για την ετεροφυ-

λοφιλία, περισσότερα για τις αμβλώσεις παρά για τις στρατηγικές αντισύλληψης ή για τις σεξουαλικές πρακτικές χωρίς συνουσία, περισσότερα για την πορνεία παρά για την πορνογραφία, περισσότερα για τον βιασμό σε περιόδους πολέμου παρά σε εποχές ειρήνης. Εντωμεταξύ, οι μελέτες σε μεγάλο μέρος τους οργανώνονται εννοιολογικά γύρω από την απορία με ποιον τρόπο επιτεύχθηκε ή απέτυχε η πρόοδος των ατόμων και των ομάδων στην προσπάθεια να υπερπηδηθούν τα εμπόδια (τέτοια θα μπορούσε να είναι η τεχνολογική ανεπάρκεια των μηχανικών ή των χημικών μέσων αποφυγής της εγκυμοσύνης, ο παράνομος χαρακτήρας των αμβλώσεων ή της ομοφυλοφιλίας, η πεισματική αντίσταση στη θεραπευτική αγωγή για μια συγκεκριμένη ασθένεια).

Το γεγονός, ακριβώς, ότι βασιστήκαμε σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο που θεωρεί ότι κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα σημειώθηκε αδιάλειπτη πρόοδος προς τη φιλελευθεροποίηση δεν έχει διόλου αμελητέα συμβολή στο ότι μας απέμειναν ελάχιστα εφόδια για να στοχαστούμε αποτελεσματικά την πολυσύνθετη υφή των συναισθημάτων με τα οποία επένδυσαν οι άνθρωποι το σεξ κατά την ίδια περίοδο. Το σεξ σήμαινε πολλά και διαφορετικά πράγματα για τους ανθρώπους. Στην πραγματικότητα, για μερικούς αποτέλεσε πεδίο βανασότητας και καταπάτησης της ακεραιότητάς τους. Επίσης, όμως, με εντυπωσιακά ποικίλους τρόπους μπορούσε να βιωθεί το συναινετικό σεξ: ως πεδίο εκρηκτικής, μεταμορφωτικής έκστασης, γλύκας και έξαψης· ως τόπος γαλήνιας ασφάλειας, ικανοποίησης, επιβεβαίωσης της κοινωνικής θέσης, της ηδονής που απορρέει από τη συμμόρφωση με τους κανόνες· ως επικράτεια καημού και αγωνίας, ευαλωτότητας, συγχρυσιακότητας, ανασφάλειας, ζήλειας· ή συνήθειας, καθήκοντος, ανίας – ακόμα και αποστροφής. Επειδή ακριβώς το σεξ είναι τόσο σύνθετο, γι' αυτό οι άνθρωποι χειραγωγούνται πολιτικά και κοινωνικά τόσο έντονα σε αυτό το πεδίο – και παρ' όλα αυτά, οι ιστορικοί μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις στοχάστηκαν ανοιχτά πάνω στη συνθετότητά του προσπαθώντας να εξηγήσουν με ποιον τρόπο μεταβάλλονται οι σεξουαλικές πολιτισμικές πρακτικές και τα νοήματα.

Έργο του βιβλίου αυτού, λοιπόν, θα είναι να προσπαθήσει να ανασυνθέσει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι στο παρελθόν φαντάστηκαν το σεξ, και το είδος των παραδοχών και των συναισθημάτων που επενδύθηκαν σε αυτό. Είναι ολοφάνερο ότι στο πέρασμα

του χρόνου και ανάλογα με τον τόπο δεν διέφεραν σημαντικά μόνον όσα θεωρήθηκαν πρέποντα, φυσιολογικά ή ενάρετα (ενώπιον του Θεού, των γειτόνων ή των αυτόκλητων ειδημόνων, των γιατρών), αλλά και όσα θεωρήθηκαν παράγοντες άγχους και —όχι λιγότερο— όσα κρίθηκαν σεξουαλικά συναρπαστικά ή ικανοποιητικά. Ωστόσο, δεύτερη επιδίωξη του βιβλίου θα είναι να αναλύσει πώς οι ακτιβιστές και οι ακτιβίστριες όλων των ιδεολογικών αποχρώσεων επιδίωξαν να αλλάξουν τους νόμους, τις στάσεις και τις πρακτικές. Με άλλα λόγια, σκοπός μας είναι να ερευνήσουμε τις μάχες που έδωσαν οι Ευρωπαίοι στο πεδίο της ηθικής θεώρησης του σεξ και την έκβασή τους.

1.

Επανεπινοώντας τη σεξουαλικότητα (1900-1914)

ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ από τον 19ο προς τον 20ό αιώνα, αρκετοί παράγοντες συνέβαλαν από κοινού ώστε να γίνει το σεξ προβεβλημένο δημόσιο θέμα. Ένας παράγοντας ήταν η αυξανόμενη προσοχή που έδιναν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στην πορνεία. Η προσοχή τους ενισχύθηκε από την ανησυχία των στρατιωτικών και των κυβερνητικών αρχών για ό,τι θεωρήθηκε ευρεία διάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων και από τον ενθουσιασμό του αναγνωστικού κοινού για τις γαργαλιστικές αφηγήσεις που αφορούσαν τη διακίνηση προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση. Το ανερχόμενο γυναικείο κίνημα επίσης ενέτεινε την ανησυχία για την πορνεία. Το γυναικείο κίνημα αμφισβήτησε συνολικά τα δύο μέτρα και σταθιά με τα οποία αντιμετωπιζόταν πάγια η σεξουαλική ηθική των αντρών και των γυναικών, εκφράζοντας πάνω απ' όλα οργή για την αμεριμνησία με την οποία οι αρχές και το ανδρικό κοινό αποδέχονταν την πορνεία απλώς ως φυσικό συμπλήρωμα του θεσμού του γάμου. Δεύτερος κομβικός παράγοντας ήταν η αυξανόμενη επιθυμία να ελεγχθεί η γονιμότητα. Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, τα ζευγάρια εφάρμοζαν ποικίλες μεθόδους προσπαθώντας να περιορίσουν το μέγεθος της οικογένειας και το ποσοστό των γεννήσεων άρχισε να υποχωρεί σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, παρά το γεγονός ότι οι αντισυλληπτικές στρατηγικές συχνά έρχονταν σε σύγκρουση με τη λαχτάρα για ηδονή. Οι γιατροί και οι κυβερνητικές αρχές παρακολουθούσαν από κοντά το φαινόμενο. Αυτές οι δύο

εξελίξεις διασταυρώθηκαν με μια τρίτη: το αυξανόμενο ηδονοβλεπτικό ενδιαφέρον του κοινού για τα σκάνδαλα που αφορούσαν δραστηριότητες μεταξύ ομόφυλων – στα οποία συχνά εμπλέκονταν υψηλόβαθμοι αξιωματικοί του στρατού, μέλη της αριστοκρατικής ελίτ και διάσημες προσωπικότητες. Κάτι που παλαιότερα ήταν ένα σχεδόν αδιάφορο στοιχείο των σεξουαλικών συνηθειών μερικών ατόμων τώρα πια τροφοδοτούσε αφειδώς το κουτσομπολιό σε μαζική κλίμακα. Τα σκάνδαλα για τη σεξουαλική δραστηριότητα μεταξύ ομόφυλων πυροδοτούσαν επίσης εικασίες για τις σεξουαλικές προδιαθέσεις των ανθρώπων γενικότερα – καθώς την ίδια στιγμή οι αυξημένες προσπάθειες για αστυνόμευση και καταστολή των ομόφυλων σεξουαλικών δραστηριοτήτων αντιμετωπίστηκαν με νέους τρόπους οργάνωσης της αντίστασης από την πλευρά όσων άρχισαν εντέλει να σκέφτονται την προτίμησή τους ως σημαντικό στοιχείο της ταυτότητάς τους.

Με δυο λόγια, στις αρχές του 20ού αιώνα το σεξ απέκτησε πολιτική διάσταση με πολλούς τρόπους. Ο εκρηκτικός πολλαπλασιασμός των συζητήσεων, με τη σειρά του, επηρέασε αναπόφευκτα τις πρακτικές του σεξ. Οι προσδοκίες των ανθρώπων –για τον έρωτα και τις σωματικές αισθητηριακές εντυπώσεις, για τους σκοπούς του σεξ και τις προτιμήσεις την ώρα της πράξης– επηρεάστηκαν βαθύτατα, ενώ ο αντίκτυπος στις εμπειρίες των ανθρώπων δεν ήταν κατά κανένα τρόπο επιφανειακός.

Πορνεία, αφροδίσια νοσήματα, διπλή ηθική για άντρες και γυναίκες

Για μεγάλο διάστημα αποτελούσε «κοινό μυστικό» ότι η πορνεία ήταν το συμπλήρωμα του γάμου. Την ανέχονταν σιωπηλά ως αναγκαίο κακό ή και ως στοιχειώδες αγαθό. Θεωρούσαν ότι πρόκειται για τη φυσιολογική κατάσταση πραγμάτων, ότι αποτελεί αποδεκτό τόπο μύησης των νεαρών αντρών στο σεξ και συνάμα επαναλαμβανόμενη πρόσθετη ευκαιρία για τους άντρες μετά τον γάμο. Ωστόσο, γύρω στο 1900 μια θορυβώδης λυσσαλέα διαμάχη έθεσε στο επίκεντρό της την πορνεία. Αυτό οφειλόταν κυρίως σε ό,τι θεωρήθηκε (ορισμένες φορές απολύτως ρεαλιστικά, αλλά και με υστερική υπερβολή πολύ συχνά) διάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων, ιδίως της σύφιλης, καθώς και της γονόρροιας και του μαλακού έλκους. Πάνω απ’

όλα, μάλιστα, ο φόβος για την ασθένεια ήταν ακριβώς το στοιχείο που παρότρυνε αρχικά τους γιατρούς να προτρέψουν τις κυβερνήσεις να δραστηριοποιηθούν περισσότερο στο πεδίο της σεξουαλικής αγωγής (ή καλύτερα της αγωγής κατά του σεξ), η οποία απευθυνόταν τόσο στους εφήβους των σχολείων όσο και στους στρατιώτες των διάφορων εθνικών στρατευμάτων.

Οι ειδήμονες της δημόσιας υγείας εξέφραζαν ιδιαίτερη ανησυχία για την ανάγκη να καταπολεμηθούν τα αφροδίσια νοσήματα στις υπερπόντιες κτήσεις των ευρωπαϊκών κρατών: στη βόρεια και τη δυτική Αφρική (στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γαλλίας), στις Ανατολικές Ινδίες (στην περίπτωση της Ολλανδίας), στην Αφρική, καθώς και στην Ινδία, το Χονγκ Κονγκ ή τη Σιγκαπούρη (στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας) και σε άλλα μέρη της Αφρικής (στις περιπτώσεις της Πορτογαλίας, του Βελγίου και της Γερμανίας). Πολύ συχνά οι αποικιοκρατούμενοι έγχρωμοι άντρες αναπαριστάνονταν ως άτομα ανίκανα να ελέγξουν τις σεξουαλικές ορμές τους και επομένως πιο επικίνδυνα για τις προσπάθειες να ανασχεθεί η διάδοση των μολύνσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επεξεργασία διακρίσεων τέτοιου είδους στην πραγματικότητα υπηρετούσε την απόρριψη της αναγνώρισης ότι η ελευθεριότητα ήταν διαδεδομένη μεταξύ των λευκών αντρών ευρωπαϊκής καταγωγής. Επρόκειτο ολοφάνερα για μια απόπειρα να χρησιμοποιηθεί ο ρατσισμός ώστε να κολακευτούν οι λευκοί άντρες με σκοπό να αυτοσυγκρατηθούν και να αποφεύγουν το σεξ εκτός γάμου.

Επίσης, η ανάπτυξη των αστικών κέντρων στην Ευρώπη, μαζί με τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό της εργατικής τάξης, έφερε στη δημοσιότητα τα ζητήματα της συμμετοχής των γυναικών της εργατικής τάξης στην πορνεία ως πρόσθετη (ή, σπανιότερα, αποκλειστική) πηγή εισοδήματος, καθώς και το γεγονός ότι οι άντρες της εργατικής τάξης κατέφευγαν επίσης στις πόρνες, καθώς οι πελάτες δεν ήταν αποκλειστικά μεσοαστοί. Μεγάλο μέρος της συζήτησης εστίασε στην ορατή δημόσια «όχληση» που προκαλούσαν τα άτομα που έκαναν πεζοδρόμιο και/ή στο σκάνδαλο της εμπορίας ανθρώπων (σύμφωνα με το οποίο φαντάζονταν ότι οι αθώες επαρχιωτοπούλες δελεάζονταν από τα θέλγητρα της μεγαλούπολης και/ή διέσχιζαν τα εθνικά σύνορα με την υπόσχεση της εργασίας, αλλά τελικά βρίσκονταν παρὰ τη θέλησή τους κλεισμένες σε πορνεία).

Ωστόσο, οι αφηγήσεις για τη διακίνηση ανθρώπων, παρότι έδρεπαν την ασίγαστη προσοχή των σκανδαλοθηρικών εντύπων, συνήθως έλεγαν μόνον τη μισή αλήθεια στην καλύτερη περίπτωση. Λειτουργούσαν ως ένα είδος συγκαλυμμένης πορνογραφικής δημοσιογραφίας, η οποία χρησιμοποιούσε ως ελάχιστο φύλλο συκής την ηθική κατακραυγή – ακόμα και όταν είχαν απολύτως πραγματικές νομικές συνέπειες. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, με βάση ένα πρώιμο σύνολο τέτοιων αφηγήσεων, θεσπίστηκε το 1885 ένας νόμος σύμφωνα με τον οποίο αυξανόταν η ηλικία συναίνεσης στο σεξ για τα κορίτσια, οι προαγωγοί διώκονταν με μεγαλύτερη ευχέρεια και μέσα από μια σύνθετη αλληλουχία συγκυριών προστέθηκε μια τροποποίηση που ποινικοποίησε τις ανδρικές ομοφυλοφιλικές πράξεις και διατηρήθηκε σε ισχύ πάνω από οκτώ δεκαετίες.

Ιδίως στην Πολωνία και την Αυστροουγγαρία κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, οι αφηγήσεις για την εμπορία ανθρώπων (ένα επάγγελμα που αποδιδόταν συχνά στους Εβραίους) λειτουργούσαν περισσότερο ως αφορμή για γλαφυρή αντισημιτική λιβελογραφία. Η πραγματικότητα της διαδεδομένης αποδοχής της πορνείας μεταξύ των μη Εβραίων (τα πολωνικά και τα αυστρουγγρικά αστυνομικά αρχεία δείχνουν ξεκάθαρα πόσο συχνά και ανερυθρίαστα ενέδιδαν οι μη εβραίοι άντρες), ο οικονομικός υπολογισμός και η πρωτοβουλία των γυναικών που εισέρχονταν στο εμπόριο του σεξ, καθώς και η συχνή συνέργεια των οικογενειών τους, αποσιωπήθηκαν κατάφωρα μόλις εισέβαλε στη σκηνή το φάντασμα του εβραίου προαγωγού και μαστροπού, αιχμαλωτίζοντας την αχαλίνωτη λαϊκή φαντασία. Επιπλέον, σε ορισμένες χώρες –πάλι στην Αυστροουγγαρία (ιδίως στη Βουδαπέστη, που τη θεωρούσαν άντρο διαφθοράς, καθώς και στη Βιέννη), αλλά και στη Ρωσία, τη Γερμανία και τη Γαλλία– η ομοφυλοφιλική ανδρική πορνεία, ενώ μερικές φορές θεωρήθηκε λιγότερο πιθανή πηγή για τη διάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων από τη γυναικεία πορνεία, συγκέντρωνε επίσης την αυξανόμενη προσοχή του κοινού με διάφορες αφορμές που σήμαιναν συναγερμό ή τη διεγείραν με ποικίλους τρόπους.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η έντονη συμμετοχή των γιατρών στις δημόσιες διαμάχες, στα επιστημονικά έντυπα ή στις διαπραγματεύσεις με τις στρατιωτικές αρχές ή με τις δημοτικές και τις ομοσπονδιακές κυβερνήσεις αποτελούσε ειρωνεία, κυρίως αν σκεφτούμε ότι